

članci (I) – *articuli* (I)

UDK 253:301.154.3

Izlaganje na znanstv. skupu
Primljeno 3/1998.

POMACI I PROMJENE U IDENTIFIKACIJI MLADEŽI U NOVIJE VRIJEME

Ante PAVLOVIĆ, Mostar

Sažetak

Identifikacija mladeži na hrvatskom prostoru promatra se u zadnjih desetak godina: demokratskih promjena, rat i stvaranje hrvatske države. To je utjecalo na identifikaciju hrvatske mladeži koja do tada uglavnom slijedi kulturne matrice zapadnoeuropske mladeži. Ovdje se ne daje potpunija iskaznica mladeži, zbog slojevitosti pojma mladeži i nedostatka istraživanja kod nas. Ispituju se osnovne tendencije u stavovima, orijentacijama, ponašanju i stilu života mladeži u današnjem kompleksnom društvu u kojem traži svoj individualni i socijalni identitet. Pokazuju se osnovne tendencije, prisutne i kod hrvatske mladeži: pojava »postadolescentne« faze i odgađanje temeljnih životnih odluka s preuzimanjem društvene odgovornosti. Mladež se pokazuje kao »generacija kojoj se ne žuri«. Ne izražava kao ranije idealne zanose, prometejske ciljeve, niti kolektivnu agresivnost. Mladež je danas konkretna i pragmatična, usmjerena na neposredne ciljeve (često konzumističke). Ona danas više ne prihvaća nametnute modele ponašanja niti »već sašiven kaput«. Očituje se kao mladež autonomnog izbora, individualnosti i nove socijalnosti što na društvenom i crkvenom planu treba uvažavati u oblikovanju modela rada s mladima. Za razliku od europske mladeži, hrvatsku su mladež za trenutak homogenizirala ratna zbivanja. Ona su potisnula u drugi plan mnoge probleme i procese u odnosu na društvo, odrasle i unutar same mladeži. Sada kod hrvatske mladeži dolaze sve više do izražaja gore navedene tendencije, izazovi i problemi.

Ključne riječi: *identitet, socijalizacija, marginalizacija, konformizam, individualizacija, samostvarenje, subkultura*

Uvodne napomene

Točno prije trideset godina, tj. 1968. mladi su svojim prkosom, nemirima, barikadama, demonstracijama i ispisanim parolama po zidovima Pariza, Londona, Rima, Zagreba, Praga, Ljubljane i Berlina ušli u udžbenike povijesti, sociologije i psihologije. Odjednom su postali tema brojnih rasprava, razgovora i ogo-

ranja, studijskih dana i seminara. Svojim su ponašanjem i reagiranjem na društvene izazove, politička i kulturna zbivanja svog vremena zbunili mnoge, osobito one na vlasti. Ujedno su postavili u pitanje mnoge ustaljene oblike razmišljanja o mladima te neke tradicionalne društvene strukture i oblike ponašanja.¹ U to vrijeme mladež postaje »povijesni znak« koji više nije bilo moguće zaobići i zanemariti. Oblikovao se poseban sloj društva koji neki nazivaju »klasom«, drugi »staležom« sve do pokušaja argumentiranja elemenata posebne »kulture mladeži« u njezinim vrlo različitim, pa često i suprotstavljenim subkulturnim izričajima.²

Crkva je već u apostolskom nagovoru pape Pavla VI., *Evangelii nuntiandi* (1975.) istakla nužnost posvećivanja »naročite pozornosti mladima« zbog njihove sve značajnije prisutnosti u društvu, problema koji ih pritišću i potreba njihove evangelizacije. Dokument osobito poručuje da se mladež ne smije jednostavno promatrati kao objekt evangelizacije s nizom odgojnih zahvata koji nad mladima provode odrasli, nego da su istinski subjekt evangelizacije, tj. da dobro odgojeni u vjeri sami postanu »apostoli mladeži«.³

Imajući u vidu svu složenost problematike suvremene mladeži, ovdje se može tek dotaknuti neke osnovne činjenice i pojavne oblike njihova ponašanja, interese i orijentacije, jer jednostavno nije moguće mladež promatrati u posve čvrstim kategorijama niti dati njihovu besprijekornu identifikacijsku iskaznicu. Mladež je na povijesnoj pozornici stvarala i stvara različite oblike ponašanja kojima izražava svoje stavove, potrebe, vrijednosne orijentacije, osjećaje, razmišljanja, odnos prema sebi i društvu u cjelini. Progovoriti o svim tim aspektima sa stajališta njihove aktualne identifikacije nije moguće a da se ne upadne u provizorij i nedorečenost jer se taj govor odnosi na vrlo široku i slojevitou mladenačku dob unutar koje se događaju različiti individualni i socijalni procesi i mijene. K tome, kod nas nema obuhvatnijih pozitivnih istraživanja problematike mladeži da bi se

---

¹ Vidi o tome više u: V. D'ASCENZI, *La questione giovanile negli anni 1968–78*, CLUEB, Bologna 1981.

² Jedno vrijeme vodile su se brojne rasprave o tome predstavljaju li mladi u biti »jedinственu kulturu« koju je moguće preciznije identificirati i izdvojiti. Danas se ta hipoteza može opravdati odbaciti jer postoji mnogo faktora koji onemogućuju takav pristup, od kompleksnosti samog pojma »mladi« do ambivalentnosti stavova, ponašanja, kulturnih izričaja i stilova života pa sve do njihova odnosa s obiteljima i ucjepljenja u pluralni kulturni društveni sustav s ogromnim utjecajem masovnih medija i ponude tržišta u kreiranju stilova života i oblika mladenačkog ponašanja. Usp. M. EMMA, *Giovani, nuove frontiere morali*, Edizioni Dehoniane, Napoli 1986., str. 31–41; Z. TRENTI, *Mladi (kateheza)*, u: M. PRANJIC, *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, KSC, Zagreb 1991., str. 470.

³ Usp. PAPA PAVAO VI., *Evangelii nuntiandi*, Dokumenti 50, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1976., br. 72. Usp. također T. TRSTENJAK, *Mladi i Crkva – od objekta do subjekta evangelizacije*, u: *Obnovljeni život* 45(1990), br. 3, str. 144–151.

jasnije uočile tendencije i osvijetlila situacija mladeži u vidu stvaranja objektivnije slike o njima. Stoga se ovdje poglavito progovara o tendencijama koje naznačuju određene pomake i promjene u identifikaciji današnje mladeži u odnosu na ranija razdoblja. U tom vidu poslužila su i najnovija Shellova istraživanja mladeži u Njemačkoj i neki rezultati istraživanja mladeži u Italiji i na zapadno-europskom prostoru. Neki oblici i tendencije ponašanja mladeži na cijelom europskom prostoru imaju zajedničke crte pa se mogu također uzeti kao tendencije u identifikaciji hrvatske mladeži koja po načinu života i vladanja odavno pripada zapadnoeuropskom kulturnom krugu. Dakako da aktualna slika naše mladeži ima svoju osobitost kad je riječ o demokratskim društvenim promjenama i potom agresiji na Hrvatsku što su se zbili '90-ih godina. Te su činjenice stvorile društveni okvir za stasavanje nove generacije hrvatske mladeži ali otvorile i mnoga pitanja. Neke činjenice ili pokazatelji, koji se ovdje dotiču, mogle bi pomoći boljem razumijevanju naše mladeži pa i traženju pastoralnih odgovora na njihov odgoj i uključivanje u evangelizacijsku zadaću naše Crkve. U tom vidu ovdje se najprije promatra složenost pojma i fenomena mladeži kao važnog društvenog i crkvenog sloja, potom se promatraju neke aktualne orijentacije i oblici odnosa mladeži i društvene zbilje i napokon se naznačuju neki osnovni oblici sadašnjeg mladenačkog stila života i ponašanja. U svemu se traže određeni pomaci i promjene u odnosu na ranija razdoblja.

Odgadanje uključivanja mladeži u društvo odraslih

Dobro je na početku postaviti pitanje o tome tko su mladi i je li moguće o njima govoriti u posve preciznim i nepromjenjivim kategorijama? Zapravo, govoreći o mladima obično se služimo pojmom koji je po svom sadržaju vrlo općenit i obuhvaća vrlo široka i slojevita područja: odrastanje i psiho-fizički razvoj, promjenljivost životnih okolnosti i socijalizaciju, subkulturne izričaje i ponašanja, različite oblike siromaštva i marginalizacije koju doživljavaju: materijalno (mala mogućnost zaposlenja i materijalne neovisnosti), kulturno (nisu posve integrirani u dominantnu kulturu a nisu u mogućnosti stvoriti vlastitu), afektivno (nerazumijevanje i konflikti u obitelji i društvu), odgojno (/ne/mogućnost izbora zvanja i škole i dr.), profesionalno (nemogućnost da žive od vlastite zarade), društveno (etiketiranje i ograničavanje područja djelovanja), pa i eklezijalno (nedostatak pastoralna mladeži).⁴

⁴ Ovdje se ne ulazi u promišljanje navedenih elemenata o kojima postoji brojna literatura, posebno na europskom prostoru. Ti elementi se samo naznačuju da se uoči slojevitost fenomena mladeži.

Uz to, u jednom pojmu izriču se različita stanja, dobi i kategorije mladeži kao što su adolescenti, školska mladež, radnička i nezaposlena mladež, studentska mladež, urbana i seoska mladež itd. Očito je da izričaj »mladi« i »mladež« obuhvaća vrlo široku pojavnost koju Wegenast naziva »mnogolikom« pa je nužno doba mladenaštva uzeti u smislu »metodičkog pojednostavljenja«. ⁵ U pedagoškom smislu moglo bi se pod pojmom mladeži prihvatiti stanje od početka zrelosti, tj. od 18. godine. Ta dob, uz određena psihosomatska obilježja je u europskim zemljama vrijeme svršetka srednje škole iza koje za znatan broj mladih slijedi uključivanje u radnu sredinu, ili ako nastavlja školovanje, usmjeruje se prema posebnoj struci. Mladenačko, pak, razdoblje u sociološkom smislu odgovara procesu socijalnog smještanja i donošenja osobnih odluka u čemu su mladi pozvani načiniti jasan operativni izbor, svjetonazorsko usmjerenje, rješavati konkretne probleme preuzimajući tako konačnu ulogu u društvu. ⁶ Ovdje se razdoblje mladosti uzima od 15. do 29. godine života. ⁷

Upravo na planu socijalnog smještanja mladih upozorava se na činjenicu da se u zadnje vrijeme granice pojedinih dobi nejasno pokazuju i da se javljaju tendencije odlaganja temeljnih životnih odluka i prelaska u odraslu dob s preuzimanjem konkretne društvene odgovornosti kao što su završiti studij i specijalizaciju, imati relativno stalan posao, napustiti roditeljsku kuću, oženiti se i imati djecu. Istraživanja u Italiji pokazuju kako '90-ih godina 17% dvadesetdevetgodišnjaka još studira i da se znatan broj odrasle mladeži ne osamostaljuje nego ostaje duže u roditeljskom domu. ⁸ Neka istraživanja već duže pokazuju da se danas može govoriti o novoj životnoj fazi koju nazivaju »doba postadolescencije« i obuhvaća razdoblje od 18. do 22. godine i to zbog dva razloga: s jedne strane proširuje se vrijeme osamostaljivanja mladih od obitelji i sigurnosti koje ona pruža zadržavajući stečeni stil života i uzore te, s druge strane, prisilno produženje ekonomske ovisnosti mladeži praćeno nužnošću dalje izobrazbe i nemogućnošću zapošljavanja. ⁹

⁵ K. WEGENAST, *Jugend – Zukunft – Glaube*, Bern 1987., str. 10.

⁶ Usp. M. SZENTMARTONI, *Svijet mladih (Psihološke studije)*, FTI, Zagreb 1988., str. 51.

⁷ Europska istraživanja mladeži uglavnom obuhvaćaju razdoblje od 14. do 29. godine života. Austrijski kateheta Korherr pojam »mladeži« rabi za dob od 14. do 18. a pojam »odrasla mladež« za one od 18. do 25. godine života. Usp. E. J. KORHERR, *Pädagogische psychologie für Theologen*, Institut für Katechetik und Religionspädagogik, Graz 1990., str. 175.

⁸ Usp. R. MION, *Essere giovani negli anni Novanta*, u: *Orientamenti Pedagogici*, 40(1993), str. 230.

⁹ Usp. R. MÜNCHMEIER, *Die Lebenslage junger Menschen*, u: *JUGENDWERK DER DEUTSCHEN SHELL (Hrsg.), Jugend '97. Zukunftsperspektiven – Gesellschaftliches Engagement – Politische Orientierungen*, Opladen 1997., str. 288.

- Konkretna i pragmatična mladež

Svijet mladih također je dio kompleksnog, heterogenog i diferenciranog društva koje po svojim formalnim i neformalnim ustanovama utječe na oblikovanje mladenačkih stavova, opredjeljenja i ponašanja. Među tim ustanovama osobito važnu ulogu i utjecaj imaju obitelj, škola, Crkva, grupe vršnjaka i mediji. Mladi pripadaju društvenoj zbilji s njezinim globalnim vrijednosnim sustavima, pa mnogi generacijski kulturni izričaji mladeži često stoje u konaturalnom odnosu s društvom u cjelini bilo da se radi o konformističkim bilo o suprotstavljenim odnosima.¹⁰ Stoga svijet mladih nije moguće promatrati »izolirano« i neovisno od dominantnog sustava političkih, socijalnih i kulturnih zbivanja.¹¹ Čini se važno ovo spomenuti stoga što odrasli ponekad svijet mladih promatraju u crno-bijeloj tehnici zaboravljajući pritom da svijet odraslih i društvo u cjelini proživljavaju krizu glavnih mitova modernog društva kao što su vjera u razum, znanost, napredak i pravedno demokratsko društvo. Ta se kriza odražava na situaciju i identifikaciju mladeži danas.¹² Naime, društvena zbilja govori o vrlo brzom i nekontroliranom tehnološkom napretku i mogućim manipulacijama znanstvenim uspjesima, vremenu kompjutorske informatike koju je teško pratiti, ekološkim problemima, praznini dokolice i slobodnog vremena, gubljenju osjećaja društvenosti, raslojavanju obitelji, gubljenju orijentacije u poplavi i širenju masovnih medija te ponudom ideja i stvari na tržištu.¹³ Sve ove činjenice utječu na svijest mladih, na njihove stavove i odnose s konkretnom stvarnošću.¹⁴

Budući da je na globalnom planu došlo do hlađenja idealnog zanosa i vjere u sveopći napredak i blagostanje, među mladima sve više prevladavaju ciljevi koji vode osobnom zadovoljstvu pa je sve manje osjećaja za žrtvovanje u ime ideala

¹⁰ Milanese upozorava da treba objektivno kritički prosuđivati različite pokušaje interpretacije fenomena mladeži imajući u vidu i stare i nove kategorije te interpretacije kao što su identitet mladeži, socijalizacija, marginalizacija i participacija, fragmentarnost i personalizacija, subkulturni izričaji i slobodno vrijeme i dr. Usp. G. MILANESI, *Giovani in prima pagina: per una rilettura critica*, u: Note di pastorale giovanile, Febraio, 1986., str. 36.

¹¹ Usp. rezultate istraživanja odnosa mladenačkih stavova i društvenne zbilje u A. FISCHER – R. MÜNCHMEIER, *Die gesellschaftliche Krise hat die Jugend erreicht*, u: *Jugend '97*, nav. dj., str. 11–23.

¹² Usp. F. FERRAROTTI, *Una critica alle interpretazioni del mondo giovanile dal '77 a oggi*, u: Note di pastorale giovanile, Novembre, 1985., str. 7–11.

¹³ Usp. J. JUKIĆ, *Nove društvene prilike i ezoterično-okultna religioznost*, u: M. NIKIĆ (uredio), *Novi religiozni pokreti*, FTI, Zagreb 1997., str. 110–118.

¹⁴ Evo jednog primjera koji to osvjetljava i potvrđuje: istraživanja u Njemačkoj od 1989. do 1997. pokazuju da mladež viziju svog osobnog ostvarenja u društvu, bila ona svijetla ili crna, veže uz društvena zbivanja. U doba ujedinjenja istočne i zapadne Njemačke, zbog kriznih trenutaka i strahova o ishodu, mladež je imala negativnu sliku o osobnoj i društvenoj budućnosti. Ta je slika '97. optimističnija. Usp. R. MÜNCHMEIER, *Die Lebenslage...*, nav. dj., str. 289–298.

nacije i rase, kao i osjećaja solidarnosti sa siromašnima i ugroženima. Recentna istraživanja pokazuju da je mladež '90-ih postala pragmatičnija i usredotočena na neposredan i konkretan cilj u odnosu na ranija razdoblja.¹⁵ Možda ovaj odnos mladeži prema društvenim zbivanjima tumači i činjenicu da mladež nije na svoj mladenački način nigdje u Europi reagirala na agresiju i stradanja ljudi u Hrvatskoj i BiH, nije se javno solidarizirala s ugroženima iako je bilo pojedinaca i skupina koje su na humanitarnom planu učinili mnogo. Je li moguće pretpostaviti da su službene politike pojedinih zemalja pa i mnogi mediji koji su vrlo često izjednačavali agresora i žrtvu utjecali na mlade da nisu reagirali ili je posrijedi povlačenje u svijet traženja osobnih zadovoljstava i distanciranje od ratnih zbivanja i stradanja ljudi?

Hrvatska mladež je na društvena zbivanja reagirala posve drukčije jer je bila direktno pogođena ratnom dramom. Rat je uzrokovao disfunkciju vrijednosnih sustava na različitim područjima života što je u velikoj mjeri utjecalo na orijentacije i položaj naše mladeži koja je pokazala jedno drukčije lice: mladi su sudjelovali u odbacivanju komunizma i ustroju demokratske Hrvatske države. Bili su nošeni idejom stvaranja vlastita demokratskog društva u kojem se, ne bez potreza, događa postupna uspostava novih vrijednosnih sustava u politici, prosvjeti, kulturi, ekonomiji, zdravstvu itd.¹⁶ Ako se ima u vidu svu slojevitost izazova pred kojim se našla hrvatska mladež, može se ustvrditi da je ona ušla u rat nošena nužnošću obrane osobnog i nacionalnog identiteta, obrane osnovnih prava te borbom za preživljavanje i opstanak. Sve te činjenice homogenizirale su hrvatsku mladež i odrasle u jedinstven otpor, odgađajući generacijske i interesne razlike. U europskim zemljama mladež u isto vrijeme postaje sve samouvjerenija te svoje interese i želje pokazuje osebujnim kulturnim izričajima, stilom života i modom.¹⁷ Sada, nakon prestanka rata i uspostave normalna društvenog života, treba očekivati pojavu različitih očitovanja mladeži, bilo da se radi o specifičnim zahtjevima naše mladeži koja osjeća aktualna društvena događanja i probleme, bilo

¹⁵ Navedeno istraživanje u Njemačkoj pokazuje da na prvom mjestu mladenačkih interesa, ali i ukupnog gledanja na osobne i društvene probleme, jest nezaposlenost (45,3%), problem droge je na 2. mjestu (36,4%), problem nasilja na 7., problem novca na 8., zaštita okoliša na 11. a politička pitanja na 13. mjestu (8,8%). Usp. R. MÜNCHMEIER, *Die Lebenslage...*, nav. dj., str. 278–285.

¹⁶ Ove se konstatacije uglavnom temelje na neposrednom iskustvu i konstatacijama koje se mogu naći u mnogim publikacijama koje dotiču ovu tematiku, te ponekom stručnom članku. Usp. npr. D. LALIĆ – N. BULAT, *Rat i mladi: prema novoj generacijskoj kulturi*, u: O. ČALDAREVIĆ – M. MESIĆ – A. ŠTULHOFER (priredili), *Sociologija i rat*, Biblioteka revije za sociologiju, Zagreb 1992., str. 83–91.

¹⁷ Usp. H. LÜDTKE, *Zwei Jugendkulturen? Freizeitmuster in Ost und West*, u: *Jugend '92. Im Spiegel der Wissenschaften*, Band 2, Opladen 1992., str. 239–264.

da glasnije traži svoje mjesto i prava u društvu. Mladež će se vjerojatno sve više ponašati prema europskim uzorima i stilovima života. Ona će sve izrazitije tražiti svoj individualni i socijalni identitet, čemu inače daje veliko značenje, što može uzrokovati žarišta određenih nekontroliranih, pa i kontradiktornih ponašanja. Osobito ona mladež koja se nije integrirala u socijalne strukture, koja nema stalnog posla ili pak nije u potpunosti interiorizirala mnoge općeprihvaćene vrednote i modele ponašanja.

Situaciju današnje mladeži na općem europskom planu mnogi prikazuju kroz njihovo konformistično ponašanje. Mnogi mladi integrirani su u postojeći dominantni vrijednosni sustav zapadnoeuropskog pluralnog društva u kojem prevladava filozofija individualizma i konzumizma. Na raznim se razinama konstatira da je današnji čovjek, pa tako i mladi čovjek, u mnogome obuzet samim sobom i svojim vlastitim poimanjem egzistencijalnih i duhovnih vrijednosti, dobrog i lijepog, bez obzira na vanjske pritiske i konvencije. U svemu ne treba odmah a priori gledati zlo, jer je u tom društvu završena borba za preživljavanje pa stan, odjeća, automobil, frizura, korištenje slobodnog vremena i briga za tijelo pripadaju estetiziranju svakidašnjice.¹⁸ Ovaj pristup ima u vidu da projekt ostvarena života i potreba za doživljajem lijepoga nije reduciran na svijet zabave nego teži prema sveobuhvatnosti, od običnih malih svakodnevnih radosti, preko potrošnje do partnerstva i odgovornosti za opće dobro, od zanimanja za druge do solidarnosti, od vrednovanja uloge u obitelji i sudjelovanja u društvenom životu do odnosa prema prirodi i dr. Ne može se, međutim, zanemariti što geslo »uživaj svoj život« postaje na neki način »kategorički imperativ našeg vremena« i što u pristupu stvarnosti dolazi do potpunog relativizma. Osobito stoga što je na općem planu naglasak pomaknut od biti stvari prema stilu života. To uzrokuje pojavu mnoštva suprotstavljenih modela lijepog doživljaja, razočaranja, zasićenosti, nesigurnosti, stresnih situacija, kolektivnog straha i stalnog traženja novih doživljaja.¹⁹ Filozofija života u kojoj se naglasak stavlja na geslo »živi samo za aktualni trenutak« u okvirima općeg raspoloženja u kojem odrasli počinju »obožavati mladost« (ostati vječno mlad, produžiti mladost) dovodi i do sve veće infantilizacije suvremene civilizacije. O tome najrječitije govori neposredno i svakodnevno ljudsko iskustvo. Mladi u takvom ozračju pokazuju svoju nadmoć i narciziam, koji im je ionako svojstven, što obilno koristi današnja industrija u svojoj ponudi svima, i mladima i odraslima.

¹⁸ Obuhvatniji pogled na problematiku »konzumističkog društva« daje G. SCHULZE, *Erlebnisgesellschaft, Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt a. M – New York 1995.

¹⁹ Usp. G. SCHULZE, *nav. dj.*, str. 58–60.

Osim toga, mladež danas svoje kreativne sposobnosti realizira više u osobnom iskustvu nego u nekim zajedničkim perspektivama. Danas više teži individualnom načinu života. Zapravo, čini se da se radi o generaciji koja je selektivna na taj način što se poistovjećuje sa skupinom ili pokretom kojem pripada. Ta se selektivnost ostvaruje u izboru onoga što ih zanima i što je njihovo. Onome što ih ne zanima ne pridaju nikakvu važnost, pa to čak niti kritiziraju. Oni jednostavno ignoriraju neke činjenice i pojave. Čini se da se to događa i u odnosu na obitelj: kao da više nema otvorenih sukoba, uzajamne napetosti i dokazivanja tko je u pravu nego se događaju procesi postignuća određene autonomije, ili pak šutnje i bijega, što se može različito interpretirati. Prema nekim pokazateljima, mladež je danas postala posve konkretna i okrenuta individualnom doživljaju.²⁰ Dosta se sjetiti idealnog horizonta i utopija mladih 60-ih godina, točnije 1968. kad su mladi Europe pjevali iz svega glasa: »Mi ćemo pobijediti«. Vjerovali su u čarobnu moć pokreta i neostvarenih snova da bi vrlo brzo shvatili da su izigrani, pobijeđeni i pretučeni. Čini se da su tada mladi prestali sanjati o slobodi, jednakosti, pravdi i demokraciji. Pobijedila su ih njihova utopistička očekivanja i vjera u olaku promjenu društva.²¹ I onda kad je mladež olovnih '70-ih godina, u trenucima u kojima je u njima prevladao osjećaj bijesa i gorčine, kolektivno i agresivno reagirala na društvene događaje, uvjerala se da je društvenu zbilju teško mijenjati.²² Zato već osamdesetih godina dolazi do hlađenja i zatvaranja mladih u individualizam sve do rastrganosti i nezainteresiranosti za druge. Danas su mladi postali pragmatičniji i konkretniji istodobno shvaćajući da ne mogu imati i ostvariti sve odjednom.²³ Uz to, budući da sadašnja mladež provodi sve više vremena u školi, sve kasnije dolazi do stalnog zaposlenja, odgađa odluku za ženidbu i potomstvo, ali i činjenicu da se duže nego ranije ne osamostaljuje i ne napušta obiteljski dom, tu se mladež naziva i karakterizira kao »generaciju kojoj se ne žuri« (»koja ima vremena«).²⁴

Hrvatska mladež je također već '80-ih pokazala da je »socijalizam mlade više razočarao nego impresionirao« jer ih je marginalizirao i instrumentalizirao.²⁵ I

²⁰ J. Stoechel, koji je 1984. proveo istraživanje u većini zapadnoeuropskih zemalja, navodi kako se vrednote u današnjem društvu ograničuju na osobu, na pojedinca i to sreća, sigurnost, samoodgovornost, samoostvarenje, pravo na upravljanje vlasitom sudbinom i dr. Usp. J. STOECHEL, *I valori del tempo presente. Un'inchiesta Europea*, Sei, Torino 1984.

²¹ Usp. G. STATERA, *Storia di una utopia*, Milano 1973.

²² Opširnije o tim vremenima i događajima u: V. MORELLI, *Anni di piombo*, Torino 1988.

²³ Usp. R. MION, *Essere giovani...*, nav. dj., str. 229.

²⁴ Usp. *Isto*. Der Spiegel Special, br. 38, 1994., str. 58–90. s naslovom *Jugend '94. – Eine heikle Zielgruppe*, govori o »skeptičnoj generaciji« (1957), »pretjerujućoj generaciji« (1967), »generaciji izobilja« (1979), »plačljivoj generaciji« (1983), »izgubljenoj generaciji« (1989) te mladeži koja želi biti »nikakva generacija« (1994).

²⁵ Usp. R. PETKOVIĆ, *Mladi pred dilemom suvremenog svijeta*, u: *Mlada generacija danas*, Beograd 1982., str. 96–109.

cijelo je društvo zapalo u tzv. »dupleks mladosti«, u paradoks da se istodobno ve- liča i sumnjiči mladež, a da im se nisu otvarali prostori slobodna i kreativna izri- čaja i razvoja. Naša se stvarnost '80-ih zadovoljavala činjenicom da nije bilo agresivne ili buntovne mladeži iako je ona svoj otpor prema društvenim zbivanjima izražavala apatijom, zatvaranjem u privatnost i ostajanjem po strani. U svako- dnevnom je životu obično reagirala potrošačkim mentalitetom i sa »izraženom egocentričnom crtom«. ²⁶ Demokratske promjene i ratnu dramu mladež je dočeka- la kao generacija »tihog nemira i iščekivanja«. ²⁷ Ponašanja i reakcije naše mlade- ži u ratno vrijeme poznata su nam iz neposrednih iskustava. Ratna su iskustva za mnoge vrlo teška i bolna. Mnogima je rat prekinuo redoviti tijek mladenačkog odrastanja i socijalne integracije. Rat je potisnuo u drugi plan mnoge mladenačke specifičnosti pa je mladež, u ozračju opće društvene homogenizacije, odlučno i jedinstveno branila domovinu. Sada, u uvjetima ostvarena mira i demokratskih sloboda, treba očekivati izrazitiju diferencijaciju mladeži i njezin kritičniji odnos prema društvu i njegovim vrijednostima i vrednotama. Treba svakako očekivati vrlo slične tendencije mladenačke prisutnosti i ponašanja koji su vlastiti zapa- dnoeuropskom kulturnom krugu. U pojedinim fazama procesi mladenačke inte- gracije i socijalizacije, pa i njihov odnos prema društvu, mogu biti i drukčiji. Npr., svjedoci smo javnih studentskih prosvjeda u Njemačkoj i njihovih zahtjeva za poboljšanjem studentskog standarda. U isto vrijeme, unatoč tome što su soci- jalne prilike hrvatskih studenata neosporno nepovoljnije, oni šute (nema javnih i masovnih prosvjeda). Koliko god se ta šutnja može različito interpretirati, od teze o svijesti odgovornosti studenata pred društvom koje je tek izišlo iz rata pa do te- ze o šutnji kao obliku izricanja nezadovoljstva, bunta, nezainteresiranosti ili bije- ga u individualnost, ta činjenica ostaje. No, već sutra može biti drukčije.

Mladež autonomnog izbora, individualnosti i nove socijalnosti

Potraga za identitetom u psihološkom smislu tradicionalni je problem mlade- ži, problem svake generacije i prema tome ništa novo. Problem je kompleksno društvo u kojem se oni nalaze i u kojem traže svoj socijalni identitet. U prijašnjim vremenima proces mladenačke socijalizacije tekao je više u smislu prenošenja i posredovanja vrednota. Socijalni se identitet prvotno oblikovao preuzimanjem načela, vrednota, normi i pravila društvenog sustava. Neke norme društvenog po- našanja u komunizmu bile su i silom nametnute. Danas kad se mnogi sustavi, na- pose vrijednosni, rapidno proširuju, proširila su se područja izbora između razli-

²⁶ O tome piše E. ĆIMIĆ, *Metodološki problem istraživanja omladine*, u: *Mlada generacija da- nas*, Beograd 1982., str. 151-160.

²⁷ Ž. PULJIĆ, *Mladi u posljednjih trideset godina*, u: *Obnovljeni život* 45(1990), br. 3, str. 180.

ćitih mogućnosti. Stoga u stvaranju socijalnog identiteta važniju ulogu igraju procesi autonomna izbora, oblikovanja i inventivna stvaralaštva nego prenošenje i nametanje pojedinih društvenih obrazaca ponašanja.²⁸ Iz toga slijedi sve prisutniji pedagoški zahtjev u odnosu na mladež, tj. da danas mladi sami žele sudjelovati u izgradnji svog vlastita identiteta. Nisu suglasni da im dominantni sustavi jednostavno nameću modele i pravila ponašanja i u toj borbi oni više ne prihvaćaju »već sašiven kaput«. To svakako dovodi do određenih konfliktnih situacija i sukoba i na osobnoj i na društvenoj razini. To ujedno upozorava na složenost problema i govori o mnogim zamkama za mlade u kompleksnom društvu. S jedne strane mladima se nudi autonomija i samodefiniranje, ali ih se istodobno suočava s lancem tržišta rada, potrošačkih ponuda i problemima sudionitva u javnom životu.²⁹ Da bi ostvarila svoj socijalni identitet, mladež mora biti kadra definirati projekt života i ostvariti se, ali socijalni uvjeti često ne pogoduju tim procesima. Ako npr. mladež danas nije uvijek u mogućnosti objektivno i sa sigurnošću gledati u budućnost (izbor škole i zvanja, radno mjesto, osamostaljivanje od obitelji i dr.), onda ona »zaustavlja vrijeme«. Mladež obično tada prihvaća »sadašnjost« i »konkretnost« kao jedine dimenzije koje imaju smisao i ne da se uvjetovati jeftinom ponudom ideala i modela »idealne budućnosti«. ³⁰ Ta se filozofija života obično izražava sintagmom: »postići užitek i zadovoljstvo ovdje i sada«. U tom smislu, ali i u traženju svog mjesta u društvu, čini se da je mladež danas realnija nego jučer. Ona se također danas pragmatičnije usredotočuje na konkretne ciljeve koji su, istina, često limitirani »na kratko vrijeme«. Može se uvjetno to pokazati u dva tipa mladih: autostrukturirani tip koji je svjestan vlastite povijesti, aktivan, kreativan, ima individualnu povijest života, otvoren, dinamičan, uspostavio je odnos između slobodna vremena i rada; heterostrukturiran tip koji nije prilagodio svoj egzistencijalni projekt, kod njega dominira potreba sigurnosti, privatna sfera života suprotstavljena je javnoj, i nije izdiferenciran odnos između slobodnog vremena i rada.³¹ Kod oba tipa prisutna je usredotočenost na konkretne ciljeve što pokazuje da mladež više nema prometejskih vrijednosti nego im ciljevi trebaju biti na dohvata ruke i ostvareni, bez odgađanja, ovdje i sada. U tome se krije i zamka za mladež. Pogotovo ako imamo u vidu naše ratne i poratne okolnosti u kojima je došlo do poremećaja vrijednosnih sustava i objektivne nemogućnosti

---

²⁸ Usp. R. SAUER, *Mystik des Alltags. Jugendliche Lebenswelt und Glaube. Eine Spurensuche*, Freiburg – Basel – Wien 1990.

²⁹ Usp. G. MILANESI, *La condizione giovanile tra emarginazione e lotta per l'identità*, u: *Orientamenti Pedagogici* 32(1985), br. 1, str. 7–22.

³⁰ Usp. C. BUZZI, *Itinerari giovanili verso nuovi sistemi di significato*, u: *Note di pastorale giovanile*, Novembre, 1985., str. 21–22.

³¹ Isto. Autor u navedenom djelu ponašanje mladeži smješta u okvir četiriju subkulturnih izričaja: konformizam, bijeg, devijacija/dezorjentacija/, i subkulturna odgovornost mladeži.

brzih promjena. Dogodila su se negativna raslojavanja društva praćena osjećajem generacijske izgubljenosti među mladima. Sve to, kao i često neizvjesna budućnost, nemogućnost zaposlenja, kriza obitelji i primarnih odgojnih ustanova, pogoduju bijegu u iracionalno i u asocijalna ponašanja mladeži sve do pojava ovisnosti o drogama, kriminaliteta, agresivnosti i nasilja. Imajući to u vidu, kao i neke konkretne činjenice koje to pokazuju, danas je među našom mladeži došlo do ekspanzije ovisnosti o drogama koja je poprimila takve razmjere da se može smatrati »skupnim ponašanjem, dapače patološkim skupnim ponašanjem«.³²

Usredotočenost mladeži na konkretno i individualno, sve do eskalacije subjektivizma i egocentrizma, ne znači da ne postoje pojedinci i grupe mladih koji traže novu socijalnost, odnosno individualnost socijalno orijentiranu i svjesnu.³³ Mladi se također danas pojavljuju i u drukčijem duhu, traže dublji smisao života, spontano izražavaju solidarnost na različitim područjima života i teže ostvarenju svog životnog projekta.³⁴ Hoće li se u radu s mladima dati prednost novom individualizmu koji neće biti neprijatelj društva nego sposoban prepoznati i prihvatiti »mlade kao drukčije«, kao partnere u izgradnji društva, ovisi u mnogome od odraslih. Ovaj pristup mladima traži odgovornost i širinu odraslih te demokratsko i pluralno društvo s njegovim strukturama koje se znaju približiti mladima i odgovoriti njihovim opravdanim zahtjevima. Svijest mnogih mladih o tome da su odgovorni za vlastiti izbor i ostvarenje ne smije dovesti u pitanje njihove opravdane mladenačke interese ali je to put davanja smisla i odnosima s drugima, svakodnevicu te kretanju prema društvenim ciljevima. Istraživanja su već '80-ih pokazala da se među mladima ponovo afirmiraju djelatnosti koje nisu ideologizirane ali su okrenute ostvarivanju socijalnog identiteta i važnim društvenim problemima i angažiranju u crkvenoj zajednici (grupe volontera uključene u socijalni i humanitarni rad, športska društva, kulturne i druge grupe mladeži).³⁵

Od homogenizacije do individualizacije

Danas je dovoljno zaviriti u medijsku ponudu mladima preko televizijskih ekrana i računara da se uoči kako raste potrošačka ponuda kulturnih izričaja mladeži. Kulturni izričaji mladeži vidljivi su preko mladenačkih rituala, načina odije-

³² I. REBAC, *Konzumizam i poremećaj u vrijednosnom sustavu kao društveni okvir za ovisnost*, u: *Zajednički protiv ovisnosti*, Zagreb 1995. (Zbornik radova sa Savjetovanja u Puli kojeg je organiziralo Ministarstvo rada i socijalne skrbi RH), str. 200.

³³ Usp. G. MILANESI, *La condizione giovanile...*, nav. dj., str. 20–22.

³⁴ Usp. V. MANDARIĆ, *Kriza »starih« i radanje »novih« vrednota među mladima*, u: *Kateheza* 18(1996), br. 4, str. 273–274.

³⁵ Usp. R. TONELLI, *Gruppi giovanili e esperienza di Chiesa*, LAS, Roma 1983.; G. MILANESI, *Giovani in prima pagina...*, nav. dj., str. 37–44.

vanja i stila života, raznovrsnih glazbenih stilova te osebujne ikonografije i vizualnih izražaja mladenačkog ponašanja. Oblici mladenačke kulture vezani su, u mnogome, uz problem slobodnog vremena, konzumizma i ponude tržišta.³⁶ Iako postoje neki modeli ponašanja zajednički svim mladima, pojavni oblici mladenačke subkulture su mnogostruki i teško ih je definirati. To zato što samo unutar jedne pojavne grupe, npr. »rockera« postoje umjereni elementi mladenačkog gledanja na stvarnost, preko protesta do vrlo destruktivnih izričaja. Zato je teško i unutar pojedinih identifikacijskih grupa govoriti jednoznačno o mladima, jesu li oni »darkeri«, »šminkeri«, »punkeri«, »rockeri«, ili pripadaju ljubiteljima »tečno glazbe« koja trenutno okuplja stotine tisuća mladih na koncerte, ili pak pripadaju grupama bezazlenog oblika ponašanja sve do opskurnih i destruktivnih grupa i sekti.³⁷ To što karakterizira svijet mladih je upravo naglasak na razlikama i detaljima stila života. Intervent tržišta i mediji su učinili da je došlo do »generalizacije određenih modela stila života« i kulturnog konzumiranja među mladima. Konzumizam, pak, nadilazi granice socijalnih uvjeta i geografskih razlika i udaljenosti (npr. jednako, pa možda čak i više mladež u Hrvatskoj kupuje sportsku odjeću i obuću poznatih tvrtki Nike i Reebok nego u zapadnoeuropskim zemljama). Pojavne oblike mladenačkog ponašanja i kulture treba promatrati u slojevitosti njihova odnosa prema stvarnosti. Oni se mogu promatrati u funkcionalnom smislu, tj. ovisnost tog ponašanja i stila života o ekonomskim i političkim prilikama, o stabilnosti i konfliktnosti društva, o dominantnim vrijednosnim sustavima. Može ih se promatrati kao način otpora i neprihvatanja postojećeg dominantnog društvenog sustava i njegovih kulturnih činjenica. Oni također mogu pokazivati bijeg od realnosti i odgovornosti, marginalizaciju i diferencijaciju mladeži u odnosu na odrasle ili tek kao običnu modu. Ne treba zanemariti niti ogroman utjecaj industrije. Modna industrija, štoviše, potiče, provocira i kreira različite kulturne trendove, modu i stil života i tako instrumentalizira mladež. To ističem stoga što smo često u opasnosti svijet mladih promatrati jednostrano premda nije moguće staviti znak jednakosti između stila života, vrijednosnog sustava i načina odijevanja. Osobito između »žarišne jezgre« koja to sve kreira i većine mladih koji to jednostavno konzumiraju. Mnogi se mladi svojim stilom oblačenja, glazbenim ukusima i frizurom istina identificiraju sa »žarišnom jezgrom« ili »svojim idolima« a zapravo i ne poznaju njihov vrijednosni sustav. Tu je dominantan

³⁶ O tim aspektima šire u: Y. FRITZSCHE, *Jugendkulturen und Freizeitpräferenzen*, u: A. FISCHER – R. MÜNCHMEIER, *Jugend '97., nav. dj.*, str. 343–377; G. WERNER, *Jugendliche Lebensstile – ein Vergleich*, u: *Jugend '92., nav. dj.*, str. 265–286.

³⁷ Iskustvo npr. pokazuje da utjecaj rock glazbe na mlade može izazvati niz spornih tipova ponašanja za koje se ta glazba zalaže ili ih promovira, ali se rock'n'roll glazba ne može jednostavno poistovjetiti samo sa negativnim pojavama i smatrati po sebi negativnom. Usp. B. MILOŠ, *Utjecaj rock glazbe na mlade*, u: *Obnovljeni život* 51(1996), br. 5, str. 559–586.

utjecaj industrije, tržišta i propagande. To za mlade jednostavno predstavlja drukčiji način oblačenja od odraslih, modu, trend i gotovo!

Kad je riječ o subkulturnim izričajima i ponašanju mladeži u Hrvatskoj treba reći da oni imaju internacionalni karakter i nije moguće u općenitom smislu naći nekih većih razlika, osim onih koje su se zbivale u specifičnim uvjetima rata kod nas. Jedina značajnija promjena se dogodila u tome što je nestankom komunističkog sustava prestalo režimsko »uključivanje« mladeži u razna državna društva, od partije do raznih »omladinskih društava«. Danas se primjećuje da je ratna drama kroz nekoliko godina ometala i prekinula uobičajene cikluse odrastanja i životnih tijekova naše mladeži što je direktno ili indirektno ostavilo traga na njihovu mentalnom sklopu i ponašanju. Kod nas su konfliktni aspekti mladenačkih subkultura, koje su svojevrsan simbolički protest protiv ustaljenih obrazaca dominantne kulture, potisnuti za vrijeme rata u drugi plan. Došlo je do svojevrsne mobilizacije i tzv. elitne, masovne i mladenačke kulture.³⁸ Dovoljno je spomenuti samo rock-koncert »Priljavog kazališta« u Zagrebu, 17. listopada 1989. koji je okupio preko sto tisuća mladih, ali i odraslih, koji su pjevali sa svijećom u ruci »Ružu Hrvatsku«. Mladež se '90-ih aktivno, pa i u nekom zanosu, uključuje u oživljavanje nacionalnih vrijednosti i tradicionalne kulture. Čini se da je došlo do stapanja raznorodnih elemenata kulturnog života različitih slojeva i staleža društva koji se mogu svesti na tradicionalno-nacionalne, neotradicionalne, subkulturne i popularnokulturne.³⁹ Stvaraju se i novi kulturni obrasci koji govore o nekoj vrsti posebnog stila ratne generacije mladeži. Taj stil obuhvaća različite predmete, simbole, glazbene i druge oblike ponašanja koji imaju nacionalni karakter povezan s elementima modnih stilova zapadnog urbanog podrijetla. Tijekom rata kod naše mladeži prisutni su europski subkulturni obrasci (»irokez« frizure koje vuku podrijetlo od »punka«, razne vrste glazbe i dr.) ali i oblici konformističkog ponašanja i mladenačke inventivnosti. Rat je u mnogome smanjio napetost između tzv. roditeljske kulture i mladenačke subkulture. Na planu političkih stavova i nazora odvijao se proces niveliranja vrijednosti i opće političke mobilizacije kao reakcija na agresiju. To je dovelo do pojačanog zanimanja mladeži za političke teme što nije slučaj s mladima u zapadnoeuropskim zemljama koji pokazuju slab interes za politiku. Nacionalna je solidarnost tada marginalizirala mnoge nejednakosti među skupinama, a stvoren je među mladima i svojevrsan vlastiti »značenjski stil« (npr. image hrvatskog vojnika, ratnika s krunicom o vratu). Sada ti procesi sve više nestaju te dolazi do značajnije diferencijacije unutar mladenačkih matrica i njihovih kulturnih izričaja. Učestalije su pojave agresivnosti i nasilja

³⁸ Usp. D. LALIĆ – N. BULAT, *Rat i mladi... nav. dj.*, str. 85–86.

³⁹ *Isto*, str. 86.

među mladima i povećava se mladenačka delikvencija.⁴⁰ Procesi individualizacije, koji su načas bili prekinuti i potisnuti, ponovno jednim dijelom obilježavaju situaciju naše mladeži koja se ionako nije mnogo odmakla od europskih mladenačkih matrica i tako pripada generaciji »kojoj se ne žuri«. U tom je ozračju moguće tražiti modele približavanja našoj mladeži ali i modele rada s njima i na društvenom i eklezijalnom području. Ali zajedno s mladima.

Umjesto zaključka

Pokušaj identifikacije hrvatske mladeži u zadnjih desetak godina ima u vidu našu crkvenu pastoralno-katehetsku praksu. Čini se korisnim istaknuti da je nemoguć ozbiljan i objektivan pristup i rad s mladima bez poznavanja mladenačke osobne iskaznice, njihovih nada i tjeskoba, orijentacija, stavova i problema, ponašanja i stila života. Upoznavanje situacije mladeži pomaže da ih se jednostavno ne oslikava crno-bijelom tehnikom, da ih se ne odbacuje ili im se tepa kako su »budućnost naroda i Crkve«. U vidu plodnije katehetske prakse u našim župnim zajednicama te cjelovitijeg vjeronaučnog rada u školama, pokazuje se potreba istraživanja problematike mladeži koje će ciljano propitivati pojedine probleme i situacije. To bi omogućilo objektivnije postavljanje idealnog vjerskog odgojnog horizonta i odgojnih ciljeva, izbora vjeronaučnih sadržaja te oblikovanja vjeronaučnih programa. To isto vrijedi i za traženje prikladnih pastoralnih modela u radu s mladima, kojih na planu naše domovinske Crkve nedostaje, ali modela koji će uistinu voditi računa o zdravoj crkvenosti, izazovima autentična vjerskog odgoja te stvarnim interesima i potrebama mladeži. U tom kontekstu se nameće hitna potreba izrade pastoralnih smjernica i na planu Crkve u Hrvata.

Osnovne tendencije u identifikaciji mladeži pokazuju da je mladež slojevita stvarnost koja u traženju osobnog i socijalnog identiteta, u kompleksnom, heterogenom i diferenciranom društvu, ne može sama nositi teret svog odrastanja kao ni odgovorna uključivanja u društvo u cjelini. U orijentacijama i ponašanju mladeži mogu se pronaći mnogi nedostaci i promašaji ali mladež, unatoč svemu, u najvećem broju, želi ostvariti plodan život i u tome aktivno sudjelovati. Određena želja za autonomijom u traženju odgovora na životna pitanja, individualnost koja može biti usmjerena prema drugom i nova socijalnost mladih koji žele sudjelovati u izgradnji boljeg društva i svijeta, šansa su i za našu Crkvu. Ne bi bilo dovolj-

---

⁴⁰ Teško je prihvatiti da dolazi do izljeva agresivnosti i nasilja među mladeži koja je jučer ratovala zajedno za iste ideale a sada se sukobljuje na sportskim stadionima (Bad Blue Boysi i Torcida). Istina i na europskom prostoru događaju se nasilja a sve više jačaju ekstremne struje među mladima s neonacističkim obilježjima. Usp. H. U. OTTO – R. MERTEN (Hrsg.), *Rechtsradikale Gewalt im vereinigten Deutschland. Jugend im gesellschaftlichen Umbruch*, Opladen 1993.

no mladima samo otvoriti vrata i prostore u našim župnim zajednicama. Čini se potrebnim u isto vrijeme mijenjati mentalitet našeg pastoralnog pristupa i rada s mladima te zajedno s njima ustrajati u traženju putova njihova aktivnog uključivanja u evangelizaciju mladeži.

Zusammenfassung

BEWEGUNGEN UND VERÄNDERUNGEN IN DER IDENTITÄTSFINDUNG BEI DER JUGEND IN NEUERER ZEIT

Der Autor zeigt die maßgebenden Einflüsse, denen die Jugend in Kroatien in letzten zehn Jahren unterworfen war: politische Veränderungen, Krieg, Entstehung des demokratischen Staates. Bis dahin folgte die Jugend den Verhaltensmodellen und kulturellen Matrizen der westeuropäischen Jugend. Die Kriegsgeschehnisse homogenisierten sie zeitweilig in der Verteidigung; nach dem Krieg aber verstärkten sich die Tendenzen von früher: Distanz zu den traditionellerweise angebotenen und verkündeten Verhaltensmodellen, Verschiebung wichtiger Lebensentscheidungen, Ausrichtung auf konkrete und leicht erreichbare Ziele usw.

Schlüsselworte: Identität, Sozialisation, Marginalisierung, Konformismus, Selbstverwirklichung, Individualisierung, Subkultur.